

AHISTORIZEM HISTORIČNE SOCIOLOGIJE: ADAM SMITH IN NJEGOVA ZAPUŠČINA**

Povzetek. Historična sociologija webrovskega, marksističnega in še kakšnega drugega porekla je od nekdanj vsaj implicitno sledila nazoru Adama Smitha, po katerem so širitev tržnih priložnosti, utrjevanje urbanih središč in nastop meščanskega razreda, poglobljajoča delitev dela, tehnološki razvoj ali kopičenje velikih zalog bogastva v nekem temeljnem, kvaziavtomatičnem smislu povezani z razvojem človeške zgodovine nasploh in zgodovinskim prehodom iz predmodernega, predkapitalističnega obdobja v moderno, kapitalistično obdobje. V članku pokažemo, da je v luči nekaterih nedavnih dognanj v sodobnem zgodovinopisju ta nazor tako teoretsko kot empirično zelo problematičen. Še več, raziščemo, kako omenjene smithovske predpostavke vodijo k tržnemu ali tehnološkemu determinizmu, teleologiji in nadzgodovinskosti.

Ključni pojmi: ahistorizem, historična sociologija, Adam Smith, Karl Marx, Robert Brenner, marksizem

Uvod

Adam Smith in Karl Marx sta avtorja, ki ju redkokdaj povezujemo, razen seveda če je povezava, ki jo imamo v mislih, ta, da slednjega zoperstavimo prvemu kot njegovega verjetno najbolj neizprosnega kritika. Kljub temu se zdi, da imata Smith in vsaj "zgodnji" Marx nekaj temeljnih, pomembnih skupnih lastnosti, ki ne zadevajo zgolj njunega antagonističnega odnosa. Oba sta bila filozofa, ki sta s svojimi prispevki k moralni filozofiji (Smith) in kritični filozofiji (Marx) hote ali nehote prispevala k razvoju moderne (historične) sociologije. V članku bomo zato raziskali tri teze. Prva teza je, da je ena od dveh splošnih teorij zgodovine, ki ju je v svojih delih nakažal Marx, pravzaprav predelava Smithove, zato temelji na nekaterih ključnih smithovskih predpostavkah. Druga teza je, da je velike zgodovinarje, historične sociologe in marksiste 20. in 21. stoletja, ki naj bi sicer bili dediči zelo

* Tibor Rutar, doktorski študent sociologije na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani in član programskega odbora Inštituta za delavske študije.

** Pregledni znanstveni članek.

različnih teoretskih in ideoloških tradicij, družila prav zavezanost istemu nizu temeljnih predpostavk smithovskega porekla.¹ Tretja teza je, da so te smithovske predpostavke teoretsko in empirično problematične, saj med drugim vodijo v determinizem, nadzgodovinskost in teleologijo.

Natančneje, v članku bomo predstavili in kritizirali historičnosociološki nazor, da so širitev trgovanja, razraščanje urbanih središč ali kopičenje velikih količin bogastva v t.i. predmodernih, predkapitalističnih družbah nujen in praktično *zadosten* pogoj za zgodovinski prehod v kapitalistično modernost, torej da ti komercialni pojavi "naznanjajo prihod kapitalizma", kot se je izrazil eden od predstavnikov smithovske tradicije (Braudel, 1984: 620). Ker se bomo pri tem oprli na empirično zgodovinopisno delo Roberta Brennerja, se bomo v zadnjem razdelku soočili z nedavnimi kritikami Brennerjeve teze, ki imajo prav tako širši pomen, saj se tičejo najaktualnejših težav v družbenih vedah (predvsem v historični sociologiji), denimo evropocentrizma in zapostavljanja vzročne moči *meddružbenih* dejavnikov, ki vedno vplivajo na *znotrajdružbeno* dinamiko (družbe namreč niso zaprte, samostojne celote).

Smith in Marx: nepričakovano zavezništvo

V *Bogastvu narodov* (2010) Smith že na začetku drugega poglavja zelo jasno oriše osnovne poteze svojega razumevanja razvoja človeške zgodovine. Pravi, da je del univerzalnega človeškega stanja (tj. človeške narave) nagnjenost k trgovanju, barantanju in menjavi (Smith, 2010: 21). Vsakokratni ekonomski akterji imajo torej nadzgodovinski interes za trgovanje in menjavo, zaradi česar na eni strani trgovanje in menjava obstajata že od nekdaj (Smith v zvezi z obstojem menjave omeni starodavno lovsko pleme), na drugi pa se bolj ali manj neogibno širita; njuno širitev so mnogokrat omejevale ali ovirale lečasne zunanje anomalije, kot so slabe letine, politični privilegiji in vojne. Smith v tretjem poglavju nadaljuje, da stopnja razširjenosti trga in menjave določa stopnjo delitve dela, kar je pomembno, saj iz tega implicitno sledi, da po Smithu kapitalizem vznikne (oziroma se zares utrdi) preprosto na točki, ko se trg in menjava dovolj razširita. Namreč, če se delitev dela pogloblja s širitvijo trgov, to pomeni, da širitev trgov vodi k specializaciji producentov in stran od diverzifikacije oziroma subsistenčne proizvodnje, sistematična specializacija producentov pa je ena ključnih lastnosti kapitalizma. Skratka, po Smithu lahko razdelimo človeško zgodovino glede na stopnjo delitve dela – kapitalizem je družba, kjer je delitev dela najbolj poglobljena, v lovsko-nabiralniških družbah je delitev najmanj zapletena – in ker je delitev dela določena z razširjenostjo trgovanja in menjave, je

¹ Pri tem ne smemo pozabiti na historične ekonomiste, kakršen je Thomas Piketty (2014).

trgovanje po Smithu končno gibalo zgodovine. Kaj točno je tu deterministično, teleološko in nadzgodovinsko, bomo jasno prikazali v trenutku. Pred tem pa se obrnimo še k mlademu Marxu, ki naj bi ponujal alternativo tej "buržoazni", Smithovi teoriji zgodovinskega razvoja.

Jedrni del marksizma v sociologiji in zgodovinopisju je domnevno poseben, marksistični pristop k preučevanju zgodovine in zgodovinske dinamike. Ta t. i. historični materializem naj bi ponujal alternativo "buržoaznim" pristopom k preučevanju zgodovine, kakršen je Smithov ali denimo Webrov, do katerega še pridemo. Marxovi in Engelsovi zapisi v kanonskih delih, kakršna so *Nemška ideologija*, *Sveta družina*, *Beda filozofije* in *Komunistični manifest* (pa tudi *Prispevek h kritiki politične ekonomije*), naj bi predstavljali temeljno podlago povsem nove teorije zgodovine. To je eden slavnejših Marxovih zapisov iz *Bede filozofije*:

Družbena razmerja so tesno povezana s produktivnimi silami. S pridobivanjem novih produktivnih sil spreminjajo ljudje svoj način proizvodnje in spreminjajoč način produkcije, način pridobivanja svojega življenja, spreminjajo vse svoje družbene odnose. Ročni mlin daje družbo s fevdnim gospodom, parni mlin družbo z industrijskim kapitalistom. [...] [N]arashčanje v produktivnih silah, rušenje v družbenih razmerjih [...] (Marx, 1979a: 477–478).

Še slavnejši odlomek, v katerem najdemo enako idejo o zgodovinskem razvoju, tiči v *Komunističnem manifestu*:

[P]rodukcijaska in občevalna sredstva, na podlagi katerih se je izoblikovala buržoazija, so bila ustvarjena v fevdalni družbi. Na določeni stopnji razvoja teh produkcijskih in občevalnih sredstev pa razmerja, v katerih je fevdalna družba producirala in izmenjevala, fevdalna organizacija poljedelstva in manufakture, skratka, fevdalna lastninska razmerja niso več ustrezala že razvitim produktivnim silam. Zavirala so produkcijo, namesto da bi jo pospeševala. Spremenila so se v prav toliko okovov. Treba jih je bilo zlomiti, in zlomili so jih. (Marx in Engels, 1979b: 594)

Marxova ideja je, da imajo vsakokratni ekonomski akterji nadzgodovinski, univerzalni interes, da razvijajo produktivne sile (tehnologijo, orodja, proizvodjalne tehnike itd.), saj s tem zvišajo produktivnost dela (tj. z enako količino dela lahko ustvarijo večjo količino fizičnega outputa) in si posledično znižajo breme svojega dela. Ko so produktivne sile dovolj razvite, kar se zgodi slej kot prej, trčijo ob obstoječa lastninska razmerja oziroma produkcijske odnose; ti odnosi začnejo ovirati nadaljnji razvoj produktivnih

sil. Ker pa se produktivne sile kljub temu stalno (četudi počasi) razvijajo, medtem ko obstoječi produkcijski odnosi ostajajo enaki, čedalje razvitejše produktivne sile na neki točki preprosto zahtevajo, da obstoječi, zdaj že arhaični in ovirajoči produkcijski odnosi razpadejo. Tedaj nastopijo novi produkcijski odnosi, ki ustrezajo tedanji razvitosti produktivnih sil.

Ta teorija zgodovinskega razvoja je izrazito teoretsko in empirično problematična, do česar še pridemo v nadaljevanju, a najprej se moramo vprašati: kako je ta Marxova zgodnja teorija zgodovine *temeljno* drugačna od smithove "buržoazne" teorije? Po Smithu je gonilo zgodovinskega razvoja nadzgodovinski interes za trgovanje, ki pogloblja delitev dela, po Marxu pa je gonilo nadzgodovinski interes za razvijanje produktivnih sil, ki spreminja produkcijske odnose. Zdi se, da je razlika med obema zgolj površinska, ne *temeljna*, kot bi sicer želeli marksisti. Še več, Marx se v omenjenih delih večkrat sklicuje na *izrecno* smithovske dejavnike. Tako, denimo, piše v *Nemški ideologiji*:

Delitev dela znotraj nacije pripelje najprej do ločitve industrijskega in komercialnega dela od poljedelskega in s tem do ločitve mesta in vasi in do nasprotja med tema dvema. Njen nadaljnji razvoj pripelje do ločitve komercialnega dela od industrijskega. Istočasno se z delitvijo dela znotraj teh različnih panog razvijejo spet različni odseki med individi, ki sodelujejo za različna dela. [...] Različne razvojne stopnje delitve dela so prav tako tudi različne oblike lastnine: tj., vsakokratna stopnja delitve dela določa tudi razmerje individuov med seboj v odnosu do materiala, instrumenta in produkta dela. (Marx in Engels, 1979c: 20; poudarek dodan)

Kakorkoli že, jasno je, da sta Smithova in zgodnja Marxova teorija zgodovine zelo podobni, ne *temeljno različni*.² Še več in pomembneje, obe sta deterministični, teleološki in nadzgodovinski, kar je problematično. Deterministični sta zato, ker predpostavljata, da je širitev trgovanja (Smith) ali razvijanje produktivnih sil (mladi Marx) *neizbežen, nujen* pojav; še več, širitev trgovanja ali razvijanje produktivnih sil naj bi *nujno* privedlo do prehoda iz ene družbene oblike (denimo fevdalizma) v drugo (denimo kapitalizem). Teleološki sta zato, ker vsaj implicitno predpostavljata, da je delitev dela in z njo kapitalizem (Smith) ali razvoj produktivnih sil in z njim socializem (mladi Marx) končni smisel človeške zgodovine. Nadzgodovinski sta zato, ker njuno pojmovanje različnih družbeno-zgodovinskih obdobj sledi

² Na Marxa in njegovo zgodnje pojmovanje zgodovinskega razvoja pa ni vplival samo Smith. Drugi pomembni vplivi so bili Hegel in mladoheglavci ter francoski utopični socialisti. Glej Comninel (1987: 6. poglavje).

neposredno iz naravnih, nadzgodovinskih teženj ljudi. Vse to je problematično, saj v odprtih (naravnih in družbenih) sistemih zaradi prepleta delovanja mnogih vzročnih mehanizmov običajno ni neizbežnih pojavov (glej Bhaskar, 2008); zgodovina nima končne točke ali smisla; in posameznih družbeno-zgodovinskih obdobj ne moremo definirati, ne da bi bili pozorni na vsaj nekatere njihove temeljne družbeno-zgodovinske posebnosti in razlike, ki so sicer lahko tudi izraz nadzgodovinskih teženj ljudi, a nikoli ne morejo biti *neposreden* izraz.

Smithovska tradicija v 20. stoletju

V 20. stoletju se je vse več sociologov in zgodovinarjev ukvarjalo z raziskovanjem ključnih dejavnikov zgodovinskega razvoja nasploh in prehoda iz fevdalizma v kapitalizem (oziroma, rečeno manj natančno, predmodernosti v modernost) posebej. Tradicij, ki so ponujale vsaj *prima facie* različne teoretske odgovore na ti vprašanji, je bilo mnogo, a vsaj dve sta izstopali. Prva se je za svoj navdih obračala k historični sociologiji in metodologiji Maxa Webra, druga k že omenjenim teoretskim napotkom mladega Marxa. Čeprav naj bi bili ti tradiciji metodološko povsem drugačni – webrovska je bila znana po svoji domnevni odprtosti in naravnosti proti kakršnikoli obliki determinizma ali redukcionizma, marksistična pa je bila znana ravno po zadnjem – in čeprav sta bili v nekaterih teoretskih niansah dejansko različni, tako kot sta bili ideološko zelo drugačni, so bile obema skupne temeljne smithovske lastnosti.

Weber je svoje nadzgodovinsko pojmovanje kapitalizma predstavil že na začetku *Protestantske etike in duha kapitalizma*:

'Kapitalizem' in 'kapitalistična' podjetja – tudi s precejšnjo stopnjo racionaliziranja in kapitalskega kalkuliranja – [so] obstajali v vseh kulturnih deželah po svetu, kakor daleč v zgodovino sežejo ekonomski dokumenti. Na Kitajskem, v Indiji, Babilonu, Egiptu, v sredozemski antiki prav tako kakor v novi dobi. Niso obstajala samo posamezna izolirana podjetja, ampak tudi cela gospodarstva, ki so pospeševala zmeraj nova posamezna kapitalistična podjetja [...] (Weber, 2002: 12).

Nadaljuje, da sta "kapitalistično podjetništvo in kapitalistični podjetnik, in to ne zgolj priložnostno, marveč v daljših časovnih razdobjih, prastar pojav in sta bila splošno razširjena". (Weber, 2002: 12; glej tudi str. 39) Kapitalizem je torej vsaj latentno, če ne celo izrecno, obstajal od nekdanj. *Moderni* kapitalizem je zgolj več istega, variacija na isto prastaro temo. In kaj je po Webru temeljna značilnost kapitalizma? Zakaj lahko rečemo, da je kapitalizem z nami od nekdanj? Zato, pravi Weber, ker

[k]apitalizem obstaja tam, kjer je lastnina predmet trgovanja in jo posamezniki uporabljajo za profitno podjetno dejavnost v tržnem gospodarstvu. [In če] to sprejmemo, postane jasno, da je kapitalizem oblikoval celotna obdobja antike, celo tista obdobja, ki jim pravimo "zlate dobe". [...] 'Kapitalistično' gospodarsko delovanje nam bo najprej pomenilo tako delovanje, ki temelji na pričakovanju dobiti ob izrabi menjalnih priložnosti oziroma na (formalno) miroljubnih pridobitniških priložnostih. (Weber, 1988: 50–51; Weber, 2002: 10)

Po Webru je družba kapitalistična, če se v njej trguje in menja; ker trgovanje in menjava v človeški zgodovini obstajata že tisoče let (spomnimo se Smithovega primera lovskega plemena, ki izvaja preprosto obliko trgovanja), prav tako dolgo obstaja tudi kapitalizem. Zunanje anomalije, kot so "neustrezne" religijske ali kulturne doktrine, ki naj bi zavirale "racionalno delavnost" in asketizem, kot namigujeta webrovska in neowebrovska historična sociologija (glej Weber, 2002: 7–8; Mann, 1986: 377), fevdalno parazitstvo, ki je zamejevalo vzpon urbanih trgovskih središč, itd., so neizogibni razcvet (moderne) kapitalizma, ki naj bi sledil iz neizogibnega dejstva naravne človeške nagnjenosti k trgovanju, zgolj zakasnilo, upočasnile.

Po Webru je torej temeljna splošna značilnost kapitalizma trgovanje, profitna dejavnost oziroma "delovanje, ki temelji na pričakovanju dobiti ob izrabi menjalnih priložnosti", iz česar vsaj implicitno sledi, da kapitalizem v nekakšni latentni obliki obstaja od nekdanj – odkar ljudje trgujejo in izrabljajo menjalne priložnosti. Tej Webrovi (in izvorno Smithovi) nadzgodovinski ideji je v 20. stoletju sledilo mnogo sociologov in zgodovinarjev. Tako, denimo, piše Immanuel Wallerstein: "Približujemo se bistveni značilnosti kapitalističnega svetovnega gospodarstva, ki je proizvodnja za prodajo na trgu, pri čemer je cilj prodaje realizacija najvišjega dobička." (Wallerstein, 1974: 398; glej tudi Sweezy in Dobb, 1950) Wallersteinov mentor, Fernand Braudel, zelo izrecno predstavlja smithovske implikacije takšnega razumevanja kapitalizma:

Trdim, da se je kapitalizem potencialno kazal že od začetka zgodovine in da se je tekom let razvil in širil. Znaki, ki naznanjajo prihod kapitalizma, so bili vidni vnaprej: vzpon mest in trgovanja, vznik trga dela, večanje družbene gostote, širitev rabe denarja, porast outputa, širitev trgovanja na daljavo ali, rečeno drugače, širitev mednarodnega trga. (Braudel, 1984: 620; poudarka dodana)

Podobno pravi neowebrovski historični sociolog Charles Tilly:

Bodimo velikodušni in recimo, da so kapital katerakoli oprijemljiva premična sredstva in pravni zahtevki, povezani s takšnimi sredstvi. Kapitalisti so torej ljudje, ki so specializirani za akumulacijo, nakup in prodajo

kapitala. [...] Skozi večji del zgodovine so kapitalisti delovali predvsem kot trgovci, podjetniki in finančniki, ne kot neposredni organizatorji produkcije. (Tilly, 1990: 17)

Wallersteinova in Webrova definicija kapitalizma kot “proizvodnja za prodajo na trgu” ali obstoj “profitne dejavnosti” v enem smislu seveda ni problematična. V kapitalizmu je proizvodnja gotovo organizirana “za prodajo na trgu”, vendar je to (kot ugotavljajo tudi omenjeni avtorji) v včasih manjši, drugič večji meri veljalo za vse pretekle družbene oblike: antično, fevdalno, absolutistično itd. Težava s to definicijo je, da je vse preveč splošna, da bi lahko zajela *bistveno* značilnost kapitalizma, značilnost, po kateri se kapitalizem *razlikuje* od drugih zgodovinsko-druženih obdobij. Težava je v tem, da je nadzgodovinska in da nas zato vabi k tržnemu determinizmu in teleologiji. K tej pomembni točki se bomo še vrnili z obsežnejšo razpravo. Preden to storimo, se na hitro obrnimo še k marksistični različici “smithovstva”, ki je bila tako kot že omenjena webrovska različica vsaj v delu 20. stoletja zelo vplivna (in je v nekaterih krogih še danes).

Analitični filozof in marksist Gerald A. Cohen je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja izdal poglobljeno monografijo, v kateri je predstavil najmočnejši filozofski argument, na katerem bi lahko temeljila že omenjena marksistična teorija zgodovine, ki črpa navdih iz del mladega Marxa (Cohen, 2001). Za zgodovinski razvoj iz obdobja v obdobje (oziroma produkcijskega načina v produkcijski način) je odgovorno strukturno protislovje med razvijajočimi se produktivnimi silami in stagnirajočimi produkcijskimi odnosi, kot smo že videli pri obravnavi mladega Marxa. Cohen pravi, da to protislovje obstaja, če sprejmemo tri splošne teze o človeškem stanju (ki so v Marxovi teoriji prisotne zgolj implicitno): (a) ljudje so kolikor toliko racionalni, (b) zgodovinsko stanje človeštva je stanje naravne pičlosti, (c) ljudje so dovolj inteligentni, da znajo spremeniti svoje stanje (Cohen, 2001: 152). Tej teoriji zgodovinskega razvoja – sploh poudarku glede primata razvijajočih se produktivnih sil – sta v nekoliko milejši obliki, denimo, sledila Perry Anderson (1992: 17) in Alex Callinicos (1990); še dandanes se z njo strinjajo vidni ortodoksni marksisti, kakršni so Chris Harman (1998), Henry Heller (2011), Neil Davidson (2012) in Daniel Gaido (2013).

Ortodoksna marksistična teorija zgodovine je, zanimivo, podobna Smithovi (ali Webrovi) ne samo po obliki, torej ker je deterministična, nadzgodovinska in teleološka, marveč tudi vsaj delno po vsebini. Namreč, čeprav je motor zgodovine pri Smithu trg (ki pogloblja delitev dela), pri ortodoksnomarksistični teoriji pa produktivne sile, pri slednji – vsaj kar se tiče prehoda v moderno, kapitalistično obdobje – zelo pomembne vloge igrajo tudi trg, urbana središča in “buržoazija”, ki se razvijajo v razpokah fevdalizma in domnevno razkrajajo fevdalne spone.

Marxova druga teorija zgodovine

Na začetku smo dejali, da v Marxovih zrelih delih lahko najdemo še eno, drugačno teorijo zgodovine. Če se je mladi Marx osredotočal na strukturno protislovje med razvijajočimi se produktivnimi silami in stagnirajočimi produkcijskimi odnosi ter nekritično prevzemal Smithovo teorijo, je zreli Marx – kritik politične ekonomije – predstavil zelo drugačno pojmovanje zgodovinskega razvoja. To alternativno pojmovanje je bilo deloma vidno že v *Komunističnem manifestu*: “[z]godovina sleherne dosedanje družbe je zgodovina razrednih bojev.” (Marx in Engels, 1979b: 588) Bolj kot se je Marx ukvarjal s *kritiko* politične ekonomije, manj se je osredotočal na delitev dela, širitev trga in tehnološki razvoj. Svojo pozornost je vse bolj posvečal družbenim lastninskim *odnosom* oziroma družbenim *odnosom* izkoriščanja (črpanja presežnega bogastva). Do tega analitičnega premika zares pride šele z *Grundrisse* in *Kapitalom*. Tako Marx v tretjem zvezku *Kapitala* ugotavlja naslednje:

Specifična ekonomska oblika, v kateri se neplačano presežno delo izžema iz neposrednih producentov, določa odnos gospodovanja in hlapčevanja, kot raste neposredno iz produkcije same in sam spet odločujoče vzvratno vpliva nanjo. Na tem pa temelji celotna zgradba ekonomske, iz produkcijskih odnosov samih rastoče skupnosti in s tem obenem njena specifična politična podoba. V neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov [...] najdemo vsakokrat najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike suverenosti in odvisnosti, skratka, vsakokratne specifične državne oblike. (Marx, 1973: 882; gl. tudi Marx, 1985: 29 in Marx, 1986: 199)

Marxova analitična pozornost je sedaj prvenstveno na *družbeno spremenljivih* lastninskih odnosih, tj. na “neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov”, oziroma na *družbeno spremenljivem* procesu izkoriščanja, tj. na obliki, “v kateri se neplačano presežno delo izžema iz neposrednih producentov”. Družbeno-zgodovinskih obdobj ne ločuje več glede na prevladujočo delitev dela (kot Smith) ali stopnjo razvitosti produktivnih sil, temveč glede na prevladujoče lastninske in izkoriščevalske odnose med ljudmi. Še več, v prvem zvezku *Kapitala* izrecno kritizira Smithovo razlago prehoda v kapitalizem – t. i. prvotno akumulacijo –, po kateri je bila zgolj ogromna akumulacija bogastva nujni *in zadostni* prvi pogoj za vznik kapitalizma. Marx poudarja, da sklicevanje na širitev trga,³ kopičenje bogastva, profitno dejavnost itd. ne pove nujno

³ “[T]rgovina na podlagi vsakega produkcijskega načina [pospešuje] proizvajanje presežnega produkta, ki je namenjen za menjavo, da bi se povečala potrošnja ali zakladi producentov (s producenti

ničesar poglobitnega glede stanja družbenih lastninskih odnosov med ljudmi in s tem glede obstoječega produkcijskega načina. Kopičenje bogastva samo po sebi namreč ne pove, zakaj na določeni točki v zgodovini nekdanji mali kmetje niso imeli več svoje zemlje, s katero so se preživljali, in zakaj jim je za preživetje ostala le še lastna delovna sila. Kako to, da je v Angliji nekje med poznim srednjim vekom in zgodnjo moderno vse več malih kmetov postajalo preživitveno *odvisnih od trga*, ko pa so prej stoletja in celo tisočletja na trgu prodajali zgolj presežke, ki so jih pridelali na svoji zemlji? Kaj je povzročilo tako nenavadno spremembo družbenih lastninskih odnosov?

Splošni smithovski odgovor bi bil, da so kmetje s širitvijo tržnih priložnosti prostovoljno postajali vse bolj vpleteni v tržne transakcije in sčasoma postali celo preživitveno *odvisni* od njih, saj so se bili prisiljeni specializirati, če so želeli biti konkurenčni, specializacija pa je od njih zahtevala, da se odrečejo samostojni, subsistenčni proizvodnji. Različne podvrste (marksistična/webrovska) tega splošnega odgovora bi se sklicevale še na razvitejše produktivne sile, zaradi katerih je vse večja vpetost (in sčasoma odvisnost) fevdalnih ekonomskih akterjev v tržne transakcije racionalna, saj razvitejše sile pomenijo višjo produktivnost dela, ki poveča konkurenčnost akterjev, in na razraščanje urbanih središč, ki so razkrajala stagnirajočo podeželsko dinamiko malega kmetovanja, progresivne "buržoazne revolucije", ki so zabile zadnji žebelj v krsto fevdalizma, ali "pravo" religijo. Tako naj bi se fevdalni lastninski odnosi spremenili v kapitalistične. V naslednjem razdelku bom skušal pokazati, da širitev tržnih priložnosti, razraščanje urbanih središč, domnevno razvijanje produktivnih sil in "buržoazne revolucije" same na sebi niso spremenile lastninskih odnosov in torej niso zanetile prehoda v kapitalistično dobo. Tržni ali tehnološki determinizem, na katerem vsaj implicitno temeljijo slavne marksistične, webrovske in druge teorije, ne drži, oziroma drži le, če predpostavimo, kar moramo šele razložiti – vznik kapitalističnih lastninskih odnosov.

Teoretska izhodišča

Robert Brenner je bil za razliko od večine historičnih sociologov v 20. stoletju zelo skeptičen do smithovskega nadzgodovinskega pojmovanja različnih družbeno-zgodovinskih obdobj (Brenner, 1977; 1985a; 1985b; 2001; 2003). Pri svojem analitičnem razlikovanju med kapitalističnimi in predkapitalističnimi družbami je sledil Marxovemu poudarku, da oba tipa družb temeljita na zelo različnih družbenih lastninskih odnosih in da sta zato podvržena zelo različnim razvojnim vzorcem.

je treba v tem primeru razumeti lastnike produktov). Trgovina torej daje produkciji čedalje bolj značaj produkcije, usmerjene na menjalno vrednost. [...] Vendar pa njegov razvoj [tj. razvoj trgovskega kapitala] oziroma trgovine nasploh – T. R.] sam zase, kot bomo takoj natančneje videli, ni dovolj za to, da bi en produkcijski način prešel v drugega in da bi se ta prehod pojasnil." (Marx, 1973: 366–367; poudarek dodan)

Marxov argument v *Kapitalu* je, natančneje, da v predkapitalističnih oziroma nekapitalističnih razrednih družbah niti izkoriščevalci niti izkoriščani (običajno mali kmetje) niso za svoje preživetje *odvisni* od trga, saj si lastijo (ali pa vsaj posedujejo) lastna sredstva za preživetje (Marx, 1973: 881–885). To med drugim pomeni, da izkoriščevalci ne morejo črpati presežnega bogastva iz neposrednih producentov, če jih do določene mere neposredno, osebno ali politično-vojaško ne pokoravajo. Tako je zato, ker neposredni producenti (običajno kmetje) zaradi posedovanja lastnih sredstev za reprodukcijo nimajo razloga, da se prostovoljno podajo v proces izkoriščanja. Obratno je v kapitalističnih družbah, katerih bistvena značilnost je ravno to, da so tako izkoriščevalci (kapitalisti) kot izkoriščani (delavci) za svoje preživetje odvisni od trga, pri čemer so slednji izhodiščno bolj ali manj popolnoma razlaščeni sredstev za lastno reprodukcijo, kar jih primora, da se prostovoljno podajo na trg delovne sile, če hočejo prejeti plačo in se z njo preživljati. Izkoriščevalcem, kapitalistom, zato za namen črpanja presežnega dela načeloma ni treba vršiti neposredne, osebne, politično-vojaške prisile nad neposrednimi producenti, delavci. Dovolj je že “nemi pritisk ekonomskih razmer” (Marx, 1986: 671).

Razlika je ključna in je tesno povezana z našo obravnavo smithovstva. Namreč, kjer neposredni producenti posedujejo lastna sredstva za preživljanje in kjer jih mora vladajoči izkoriščevalski razred zato prisiliti na osebni, politično-vojaški način, da predajo presežno bogastvo, niti neposredni producenti niti izkoriščevalci *nimajo interesa*, da prostovoljno postanejo odvisni od trga ali da sistematično razvijajo produktivne sile. Takšno stanje je obstajalo tako v fevdalizmu kot v absolutizmu. Obrnimo se najprej k trgu.

Od trga ne želijo postati preživitveno *odvisni* (čeprav so tako fevdalni gospodi in monarhi kot kmetje običajno *udeleženi* na njem), saj je tvegavanje, ki ga prinaša odvisnost od trga, v luči obstoječih lastninskih odnosov preveliko. Predkapitalistični trgi so bili izrazito nestanovitni, sploh kar se tiče prehranskih izdelkov, zato *popolna* preživitvena odvisnost od njih, ki bi jo, denimo, implicirala odločitev kmetov, da se specializirajo in se odrečejo diverzificirani proizvodnji, ni bila privlačna (Brenner, 2006: 217, 218–219; gl. tudi Brenner, 2001: 176–178 in Žmolek, 2013: 20–21). Še več, ker so bili kmetje nagnjeni k drobljenju svojih zemljišč⁴ in ker so bili podvrženi intenzivnemu (in arbitrarnemu) zunajekonomskemu izkoriščanju, običajno niti niso imeli resne *zmožnosti* (tudi če bi imeli interes), da specializirajo svojo proizvodnjo in za preživetje tekmujejo na trgu. Tudi izkoriščevalci niso bili nagnjeni k odvisnosti od trga, saj so se lahko preživljali na podlagi svoje

⁴ Ta težnja je obstajala zato, ker je bila kmečka diverzificirana, subsistenčna proizvodnja delovno intenzivna in ker so se morali kmetje zavarovati za stara leta (v času, ko ni bilo države blaginje), zaradi česar so imeli veliko otrok; zemljišča so bili primorani drobiti, ko so otroci odrasli in so potrebovali lastno zemljo (Brenner, 2001; Dimmock, 2014: 22).

zemljiške lastnine in posedovanja politično-vojaške oblasti, s katero so iz neposrednih producentov črpali presežno bogastvo.

Za predkapitalistične družbe (denimo fevdalizem in absolutizem) je bilo značilno, da se produktivne sile *niso* sistematično razvijale in da je zato produktivnost dela običajno stagnirala ali celo padala, čeprav obstajajo dolga obdobja, ko je produktivnost *zemlje* zaradi intenzivnejšega, ne produktivnejšega, dela rasla (za empirične podatke glej Brenner, 2001; Dimmock, 2014: 227, 221–222; Lacher, 2006: 73–74; Teschke, 2010). To je bilo tako zato, ker neposredni producenti v luči pritiska arbitrarnega, zunajekonomskega izkoriščanja niso imeli interesa za razvijanje produktivnih sil, ki bi dvignile produktivnost njihovega dela. Če bi neposredni producenti uspeli zaradi višje produktivnosti dela proizvesti večji fizični output, je bilo zelo verjetno, bo od njih odtegnjen. Obenem običajno tudi niso imeli *zmožnosti*, da bi razvijali produktivne sile, saj so bila njihova zemljišča majhna (in so se zaradi nagnjenosti k drobitvi še manjšala). Na strani izkoriščevalcev prav tako ni bilo močnega interesa za razvijanje produktivnih sil, saj so morali za uspešno izkoriščanje v kontekstu predkapitalističnih lastninskih odnosov svoje resurse vložiti ne v ekonomske inovacije (t.i. akumulacijo kapitala), marveč v grajenje politično-vojaške oblasti in močnih politično-pravnih skupnosti (to, čemur Brenner pravi “politična akumulacija”), s katerimi so črpali bogastvo iz samostojnih kmetov in obvladovali kmečke upore.

Skratka, čeprav so trgi v predkapitalističnih družbah obstajali in čeprav so se tekom stoletij izrazito razširili, sami po sebi niso vodili stran od predkapitalističnega, zunajekonomskega izkoriščanja, ampak so bili celo popolnoma skladni z *utrjevanjem* tovrstne predkapitalistične izkoriščevalske dinamike (“politične akumulacije”), ki se je najvidneje kazala v vznikanju fevdalnih držav in kasneje absolutističnih monarhij. Produktivne sile se v kontekstu predkapitalističnih lastninskih odnosov niso *sistematično* razvijale, čeprav to nikakor ne pomeni, da v denimo visokem in poznem srednjem veku ni bilo inovacij v tehnologiji in proizvodjalnih tehnikah. Pomeni pa, da predkapitalistične družbe niso izkušale modernega, kapitalističnega vzorca samoobnavljajoče gospodarske rasti, ki temelji na sistematični rasti produktivnosti dela, in so bile zato podvržene malthusovskim demografskim ciklom.

Smithovske predpostavke, da širitev trga vodi k vznikanju in utrjevanju tržne konkurence, poglobljanju delitve dela, samoobnavljajoči gospodarski rasti in sistematičnemu razvijanju produktivnih sil seveda držijo – a to samo če predpostavimo, da že gre za *kapitalistični* trg, torej trg, ki obstaja v kontekstu zelo posebnih, *kapitalističnih* lastninskih odnosov. Za te je značilno nekaj zgodovinsko nenavadnega, tj., da so glavni ekonomski akterji (tako lastniki kot producenti) preživitveno odvisni od trga – kapitalisti tekmujejo drug z drugim za tržni delež in pod grožnjo bankrota, delavci pa morajo

delodajalcu prodati svojo delovno silo, pri čemer običajno tudi tekmujejo drug z drugim. V takšnih razmerah se produktivne sile res sistematično razvijajo, saj kapitalisti drug z drugim najuspešneje tekmujejo, če nižajo svoje produkcijske stroške, do česar pa je najlažje priti z višanjem produktivnosti dela, ki sledi iz uvajanja tehnoloških inovacij, zaradi katerih lahko enaka količina dela ustvari mnogo večjo količino fizičnega outputa kot prej. Kapitalisti imajo za razliko od fevdalnih gospodov ali absolutističnih monarhov tako jasen *interes*, da razvijajo produktivne sile, saj je to v luči tržne konkurence pot do najvišjega dobička in s tem do preživetja firme, kot tudi *zmožnost*, da jih razvijajo, saj imajo nadzor nad produkcijskim procesom – za razliko od predkapitalističnih akterjev, ki takšnega nadzora niso imeli, saj neposredni producenti takrat niso bili razlaščeni in niso bili prisiljeni delati v produkcijskem procesu, ki ga ne nadzorujejo sami.

Zdi se, da torej trg (pa tudi širitev urbanih središč ali kopičenje bogastva) v kontekstu predkapitalističnih odnosov *ne vodi nujno* k vzniku kapitalizma in kapitalističnega razvojnega vzorca samoobnavljajoče gospodarske rasti, marveč je povsem skladen z nadaljnjim obstojem ali celo utrditvijo predkapitalističnih lastninskih odnosov in predkapitalističnih, malthusovskih razvojnih vzorcev. Weber pravilno ugotavlja, da so že v antiki obstajali veliki trgovski imperiji, ki so bili celo bolj tržno naravnani kot večina srednjeveških družb, hudo pa se moti, da so bili ti trgovski imperiji kakorkoli *kapitalistični*. Z drugimi besedami, razvoj in širitev tržnih priložnosti “ni dovolj za to, da bi en produkcijski način prešel v drugega in da bi se ta prehod pojasnil”. (Marx, 1973: 366–367) To pomeni, da moramo trg (in razvoj produktivnih sil) enkrat za vselej historizirati, ne *ahistorizirati*, ter da moramo kapitalizem nehati projicirati nazaj v antično zgodovino in dejansko *pojasniti* prehod v kapitalizem, namesto da ga *predpostavljamo*.

Brennerjeva teza: prehod v kapitalizem

Brenner svojo primerjalno zgodovinsko analizo evropskega razvoja začne z razpadom karolinškega imperija v 10. in 11. stoletju.⁵ Takrat se v Evropi utrdijo fevdalni lastninski odnosi, za katere je značilno zunajekonomsko (tj. politično-vojaško) izkoriščanje in “parcelirana suverenost” (tj. teritorialna razdrobljenost fevdalne oblasti). Brennerja zanima družbenorazvojna dinamika (tj. demografski, tržni in ekonomski razvojni vzorci) na eni strani ter predvsem vodoravna in navpična razredna dinamika,⁶ ki sledi iz konkretnih lastninskih

⁵ Za odlično študijo razkroja karolinškega imperija, ki teoretsko temelji na zgoraj prikazani “drugi” Marxovi teoriji zgodovine (in torej Brennerju), glej Teschke (2003: 3. poglavje).

⁶ Vodoravni razredni boj je boj, ki se tiče črpanja presežnega bogastva, znotraj vladajočega ali vladanega razreda. Navpični razredni boj je boj, ki se tiče črpanja presežnega bogastva, med vladajočim in vladanim razredom.

odnosov in izkupiček katere določa novo razporeditev lastninskih odnosov, na drugi. Osredotoči se na območja današnje Francije in Anglije (pa tudi vzhodne Nemčije/Poljske). Najprej ugotavlja, da je za izhodiščne lastninske odnose v Angliji, za razliko od Francije in Nemčije, značilna izrazita centralizacija, vsaj kar se tiče fevdalnih lastninskih odnosov. Angleški fevdalni gospodi so *vis-à-vis* celinskih gospodov posedovali ogromne graščinske posesti in zemljišča – skoraj tretjina najboljše zemlje je bila v njihovi lasti, medtem ko je bila francoska gospoda deležna zgolj okoli desetine zemlje (Dimmock, 2014: 26). V Angliji so bili fevdalni gospodi zaradi pritiska skandinavskih vpadov in normanskega projekta centralizacije države dobro notranje povezani z monarhijo (“parcelirana suverenost” ni bila tako izrazita), zaradi česar je bil vodoravni razredni boj relativno blag, sploh v primerjavi s stanjem v Franciji in Nemčiji. To je pomenilo, da so bili angleški fevdalni gospodi v odnosu do neposrednih producentov, kmetov, v boljšem položaju kot celinski fevdalni gospodi, saj niso bili tako izrazito sovražni drug do drugega.

Na celini sta ekscesna decentraliziranost francoskih fevdalnih gospodov in hud medfevdalni boj, ki je sledil iz te decentraliziranosti (fevdalni gospodi namreč niso izkoriščali zgolj kmetov, marveč so se obrnili tudi drug proti drugemu, ko so potrebovali nove kmete in zemljo), pripomogla k relativno večji moči in boljši organiziranosti kmetov, ki jim je zato že v 13. stoletju uspelo ovreči tlačanstvo. Namreč, monarhija je iz lastnih interesov v pomembnem smislu ščitila male kmete pred pretiranim aristokratskim izkoriščanjem, saj jih je potrebovala kot vir za črpanje davkov. Razpad tlačanstva je močno prizadel dohodke fevdalne aristokracije in prav zato je pripomogel k utrjevanju/centralizaciji monarhične oblasti, ki je sicer z aristokracijo tekmovala za dostop do kmečkega presežnega bogastva. Od tedaj naprej (tj. od 13. in 14. stoletja) se je sčasoma velik del aristokracije priključil monarhiji in Francija je bila na dolgi poti stran od fevdalizma in k bolj centralizirani obliki zunajekonomskega izkoriščanja – absolutizmu (Brenner, 1985b: 253–264; Comninel, 1987: 195–196; Teschke, 2003: 151–189; Teschke, 2010: 49; Wood, 1991: 22–25). Mala kmečka lastnina se je *utrdila*, ne razkrojila, presežke pa je sčasoma v glavnem začela črpati absolutistična država.

V Angliji je bilo drugače. Zaradi boljše organiziranosti in notranje povezanosti angleškega vladajočega razreda začne tlačanstvo razpadati šele v drugi polovici 14. stoletja (k temu je prispevala črna smrt, zaradi katere se je število tlačanov dramatično znižalo, kar je negativno vplivalo na položaj in dohodek vladajočega razreda). Zaradi intenzivnejšega navpičnega razrednega boja v tem obdobju in zaradi oslabljenega (dohodkovnega) položaja vladajočega razreda fevdalnim gospodom ob koncu 14. stoletja ni preostalo drugega, kot da začnejo oddajati svoje ogromne (a z razpadom tlačanstva zanje bolj ali manj neproduktivne) graščinske veleposesti bogatim kmetom v obliki nestalnih, letnih lastninskih pogodb (Dimmock, 2014: 27) in od njih

zahtevajo ekonomsko rento. To je bilo za aristokracijo manj ugodno od prej obstoječega, tlačanskega reda, ki je dovoljeval arbitrarno stopnjo črpanja presežnega bogastva, a v luči novih razmer je bila najboljša izbira. Med letoma 1380 in 1420 ter seveda od leta 1420 naprej se v Angliji kot izkupiček razrednega boja in fevdalne dohodkovne krize *nenačrtno* začnejo spreminjati družbeni lastninski odnosi (prav tam).

Bogati kmeti, ki so prejeli ogromna aristokratska zemljišča (velikost je znašala tudi po 100 in 200 hektarjev) in ki so bili naenkrat prosti zunajekonomskih odnosov črpanja bogastva, so se začeli specializirati in tekmovali drug z drugim na trgu. Tržna odvisnost je zaradi epohalne spremembe lastninskih odnosov postala v njihovem *interesu* in bila skladna z njihovo novopridobljeno *zmožnostjo*. Ko so enkrat postali tržno *odvisni* za svoje preživetje, tj., ko so bili vpleteni v trg na *kapitalistični* način, so bili strukturno *prisiljeni*, da se specializirajo, da višajo produktivnost dela in da neprestano tekmujejo drug z drugim v bitki za nižanje produkcijskih stroškov, saj v nasprotnem primeru ne bi uspeli plačati ekonomske rente zemljiškim gospodom in bi ostali brez svojega vira preživetja (zemlje). Ko je ta sistem tržne konkurence enkrat vzniknil, se je začel samoobnavljati, saj so uspešni kmetovalci postajali vse uspešnejši, manj uspešni pa so vse bolj zaostajali za njimi in celo propadali ter bili prisiljeni prodati zemljo. Bankrotirani, nekdanji fevdalni kmečki obdelovalci so postopoma postajali kapitalistični mezdni delavci. Uspešnejši so prevzemali manj uspešne ali jih tržno uničili. To so bili kapitalistični najemniški kmetovalci, nekdanji bogati fevdalni kmeti, ki jim je nekdanja fevdalna aristokracija – zdaj kapitalistični zemljiški rentniki – oddajala površine. Pri tem je vsekakor pomagal tudi proces ograjevanja zemljišč in nasilne razlastitve malih kmetov, ki se je odvijal v 15. in 16. stoletju, a novonastala logika *kapitalistične* tržne konkurence, ki je bila izkupiček spreminjajočih se lastninskih odnosov okoli 15. stoletja, je v veliki meri tudi sama pripomogla k utrditvi kapitalizma v Angliji.

Od tedaj naprej, torej od poznega srednjega veka in predvsem v obdobju zgodnje moderne, se je družbenorazvojna dinamika Anglije začela spreminjati *vis-à-vis* družbenorazvojne dinamike na celini: zaradi sistematičnega razvoja produktivnih sil in zaradi samoobnavljajoče gospodarske rasti, ki sledita iz kapitalističnih lastninskih odnosov, se je Anglija postopoma prva rešila malthusovskih demografskih kriz, ki so sicer pestile vse predkapitalistične družbe, in je prva doživela industrijsko revolucijo. Nizka ali celo padajoča produktivnost dela v družbah s predkapitalističnimi lastninskimi odnosi, denimo v absolutistični Franciji ali Nemčiji v obdobju zgodnje moderne, je še naprej netila malthusovske demografske cikle strmo rastočega in nato padajočega prebivalstva.

Za našo razpravo o smithovski tradiciji historične sociologije je pomembno naslednje. Sistematične specializacije producentov, sistematičnega razvijanja

produktivnih sil, ki so strmo višale produktivnost dela, samoobnavljajoče gospodarske rasti in odprave malthusovskih demografski kriz (torej pojavov, ki so značilni samo za kapitalizem) ni povzročila nadzgodovinska širitev trga in tržnih priložnosti, niti jih ni povzročil nadzgodovinski interes ljudi, da v kontekstu kakršnihkoli družbenih struktur razvijajo produktivne sile, marveč jih je povzročila *nenačrtna* sprememba lastninskih odnosov med fevdalnimi gospodi in neposrednimi producenti, ki se je prvič v zgodovini začela dogajati v 15. in 16. stoletju v Angliji. V tistem času (in celo prej) so obstajale tudi bolj tržno razvite in usmerjene družbe ali regije, ki pa *niso* bile kapitalistične, saj so bili zanje značilni predkapitalistični razvojni vzorci, ki sledijo iz predkapitalističnih lastninskih odnosov. Trg ni naravno razredčilo za predkapitalistične družbe in sam po sebi ne more zanetiti spremembe obstoječih lastninskih odnosov v kapitalistične.

Prehod iz fevdalizma v kapitalizem zato tudi ni bil *nujen* in nekako vnaprej viden ali določen. Zgodil se je *nenačrtno* in kot bolj ali manj naključni izkupiček razrednih bojev v Angliji. V zgodovinskem razvoju ni samo ene razvojne poti – denimo iz fevdalizma v kapitalizem –, temveč jih je vedno več. V poznem srednjem veku in zgodnji moderni se je v Franciji zgodil prehod iz fevdalizma v absolutizem, pred tem pa je že v 13. stoletju razpadlo tlačanstvo in mala kmečka lastnina se je močno okrepila (kmetje so si izborili *de facto* lastništvo zemlje, saj so dosegli fiksiranje rente, ki je pod vplivom ostre inflacije strmo padla); v Nemčiji (vzhodno od Elbe) tlačanstvo v istem obdobju ni razpadlo, ampak se je celo dodatno *utrdilo*; v Angliji je tlačanstvo razpadlo šele ob koncu 14. stoletja, a se ni zgodil premik k absolutizmu in okrepitvi male kmečke lastnine, marveč se je zgodil premik k agrarnemu kapitalizmu. Kapitalizem se torej ni “potencialno kazal že od začetka zgodovine”, kot trdi Braudel, marveč se je zgodil po naključju in še to v eni sami regiji (od koder se je kasneje seveda razširil po vsem svetu iz razlogov, ki presegajo okvir tega članka). Zgodovina ni (kapitalistični) monolit.

Nedavne kritike Brennerjeve teze

Nedavno so Irfan Habib (2014) ter Alexander Aniveas in Kerem Nisancioglu (2013) strnjeno predstavili domnevne glavne pomanjkljivosti Brennerjeve ikonoklastične razlage vznika kapitalizma, s katero se v nekatere temeljnih vidikih sicer strinjajo (Habib, 2014: 110–111; Aniveas in Nisancioglu, 2013: 83). Očitki so naslednji:

- (i) Brennerjeva raba Marxovega analitičnega pojma produkcijskega načina naj bi bila preozka. “Brennerjeva napaka je, da jemlje edninski odnos izkoriščanja med gospodom in kmetom kot temeljni in aksiomatični sestavni del produkcijskega načina” (prav tam).

(ii) To naj bi vodilo k dvema zožitvama, časovni in prostorski. Časovna zožitev se kaže v tem, da Brenner reducira “zgodovino izvora kapitalizma na zgodovinski izraz enega pojmovnega trenutka – osvoboditev dela” (prav tam: 84). To je problematično, pravita Aniveas in Nisancioglu, ker je “formalno svobodno delo” obstajalo že pred 16. stoletjem v Angliji in zunaj nje, a “ni povzročilo vznika kapitalizma” (prav tam).

(iii) Brenner prav tako “zamrzne” zgodovino kapitalizma, ker spregleda “zgodovine kolonializma, suženjstva in imperializma” (prav tam). Enako očita Habib (2013: 111–112).

(iv) Prostorska zožitev se kaže v tem, da “Brenner *prostorsko* reducira izvor kapitalizma na procese, ki so se zgodili na angleškem podeželju; mesta in velemesta spregleda, splošnoevropske dinamike so analitično aktivne zgolj kot primerjalni primeri, svet izven Evrope pa je popolnoma odsoten” (Anievas in Nisancioglu, 2013: 84). Skratka, “Brenner zapostavlja določitve in pogojevanja, ki izvirajo iz družbene interakcije *med* družbami” (prav tam). To sta greha anglo- ali evropocentrizma in metodološkega nacionalizma. Anglocentrizem poleg teh avtorjev Brennerju očita tudi Heller (2011: 53, 90; glej tudi Banaji, 2010: 357).

(v) Brenner pri razlagi zgodovinskega spreminjanja lastninskih odnosov spregleda nasilne procese, kakršno je razlaščenje kmetov. Po njem naj bi bilo razlaščenje na angleškem podeželju “gola posledica tehnološkega napredka, za katerega so zaslužni zemljiški gospodi in kapitalistični najemniki” (Habib, 2014: 111).

Glede prvega očitka (i) je dovolj, če opozorimo, da je glavna posebnost Brennerjeve teze ravno to, da Marxovo (in bolj splošno marksistično) osredotočenje na navpični razredni odnos med izkoriščevalci in izkoriščanimi *pospremi* z osredotočenjem na vodoravni razredni odnos *znotraj* izkoriščevalskega (ali izkoriščanega) razreda (Brenner, 1986). In to ni zgolj analitični poudarek, marveč igra *temeljno* vlogo v Brennerjevi tezi. Kot smo videli že v zgornji skici, Brenner razlaga različni izkupiček francoskih in angleških (pa tudi nemških) razrednih bojev v visokem in poznem srednjem veku ter zgodnji moderni z izdatnim sklicevanjem na različno dinamiko *vodoravne* razrednega boja, dinamiko boja *med* pripadniki vladajočega razreda, ki je bila v vseh treh primerih različna zaradi različnih družbenih lastninskih odnosov (v Franciji ekscesna “parcelirana suverenost”, v Angliji nenavadna centraliziranost oblasti). Ni res, da se osredotoči zgolj na “edninski odnos izkoriščanja med gospodom in kmetom”.

Prav tako ne drži drugi očitek (ii). Brenner ravno ne reducira zgodovine izvora kapitalizma na en “pojmovni trenutek – osvoboditev dela”. Kot smo

videli, po Brennerju kapitalistični lastninski odnosi v Angliji začnejo vznikat zato, ker tako izkoriščevalci kot neposredni producenti za svoje preživetje postajajo odvisni od trga, torej zato, ker izkoriščevalci izgubljajo svoja zunajekonomska sredstva črpanja presežka, neposredni producenti pa izgubljajo svoja lastna preživitvena sredstva (predvsem zemljo). Temu bi sicer lahko rekli nekakšna dvojna “osvoboditev” dela, kot je to storil Marx – neposredni producenti niso več sistematično izkoriščani na zunajekonomski način, obenem pa nimajo lastnih sredstev preživetja –, a to ni “formalno svobodno delo,” o katerem govorita Aniveas in Nisancioglu in za katerega imata prav, da je obstajalo v predkapitalističnih družbah, ne da bi vodilo k vzniku kapitalizma.

Očitka (iii) in (iv) lahko obravnavamo skupaj. Prvič, ali je Brennerjeva teza res evropocentrična v smislu, da spregleda “svet izven Evrope”? Ta očitke se zdi nenavaden, če pomislimo na telo literature, ki ga je navdihnilo Brennerjevo zgodovinopisje. Osnovni Brennerjev analitični okvir je bil v preteklih letih uspešno apliciran na predkolonialno južno Indijo (Chibber, 1998) in zgodnjemoderno Japonsko (Cohen, 2015), Kitajsko (Hung, 2008; Brenner in Isett, 2002) in Severno Ameriko (Post, 2012). Drugič, ali je Brennerjeva teza morebiti vseeno evropocentrična v smislu, da ideološko privilegira Evropo ali Anglijo, ker skuša prikazati njuno superiornost nad preostalim delom sveta? Očitno je, da Brennerjeva teza ni evropocentrična, saj Brenner ravno za razliko od večine historičnih sociologov ne misli, da je kapitalizem vzniknil v Evropi ali celo zahodni Evropi, marveč govori o *Angliji*. Brennerjeva primerjava med absolutistično Francijo in kapitalistično Anglijo bi morala jasno razbliniti tovrstni očitke evropocentrizma. Vseeno pa ostaja možno, da je Brennerjeva teza *anglocentrična*, tj. da skuša prikazati superiornost Anglije oziroma da Anglijo neupravičeno prikazuje kot drugačno od ostalega sveta. Vendar Brenner nikjer v svoji tezi niti izrecno niti implicitno ne govori o superiornosti Anglije, kar ni nenavadno, saj je Brennerjevo politično prepričanje revolucionarni socializem, torej *antikapitalizem*; pomenljivo je tudi, da še noben kritik Brennerjeve teze ni uspel eksegetsko prikazati Brennerjevega anglocentrizma. Kaj pa anglocentričnost v zadnjem smislu, torej ali je Brennerjeva teza anglocentrična v smislu, da Anglijo prikazuje kot izjemo (ne da bi to izjemnost ocenila kot superiornost)? V tem smislu bi morebiti lahko rekli, da je Brenner res “anglocentričen”, saj dejansko pravi, da se je kapitalizem najprej razvil v Angliji in da je bila Anglija v tem smislu posebna (ne da bi jo to delalo kakorkoli moralno ali kulturno superiorno). Vendar tovrstni “anglocentrizem” nima ničesar skupnega z anglocentrizmom v običajnem pomenu besede in ni napačen, če se je to res zgodilo. Vprašanje upravičenosti ali neupravičenosti Brennerjevega “anglocentrizma” tako postane vprašanje *veljavnosti* njegovih empiričnih trditev, ne ideološke zasljepljenosti. Z drugimi besedami, če se je kapitalizem

res najprej razvil v Angliji, Brennerjeva razlaga, ki izvor kapitalizma postavlja v Anglijo, ni problematična. Tretjič, ali je Brennerjeva teza res metodološko nacionalistična, tj., ali spregleda *med*družbene interakcije? Glede na to, da je Brennerjeva teza v ključnih vidikih odvisna od pojavov, kot so skandinavski vpadi v Anglijo in normanski pohod na Anglijo v 11. stoletju, se zdi očitek metodološkega nacionalizma, tj. zapostavljanja *med*družbenih interakcij, zelo očitno prenegljen.

Res je, kot namiguje Habib (v), da so se po Brennerju lastninski odnosi v Angliji začeli spreminjati v kapitalistične z ekonomskim prenosom graščinskih zemljišč v roke bogatih kmetov, kar se je zgodilo *pred* slavnim (in slavno krvavim) gibanjem za ograjevanje in razlašanje kmetov. Vendar to ne pomeni, da Brenner spregleda ta nasilni proces ali da ga predstavi kot goli epifenomen tehnološkega napredka ali da Brennerjeva teza ni skladna z njim (glej denimo Dimmock, 2014: 272–300).

Sklep

Historična sociologija mora svojo *historičnost* vzeti resno in postati bolj pozorna na temeljne razlike med kapitalističnimi in predkapitalističnimi družbami (pri čemer tudi slednje niso en velik monolit, ampak se v pomembnih vidikih notranje razlikujejo, vendar to je onkraj dometa in namena tega članka). Kapitalizem ni zgolj “še več istega”, še več trga, še več bogastva, še več mest, še več tehnološkega razvoja in še več tržnih priložnosti. Bistva kapitalistične družbene organizacije ne moremo razumeti, če ne raziščemo *posebnih*, kapitalističnih lastninskih odnosov, na katerih te družbe temeljijo. Če se v historičnosocioloških analizah želimo ogniti mitom iz 18. in 19. stoletja, torej determinizmu, nadzgodovinskosti in teleologiji, moramo nehati projicirati kapitalizem nazaj v antično zgodovino in moramo resno raziskati, po čem se kapitalistični trg *bistveno* razlikuje od vseh ostalih oblik trga, kdaj se pojavi in zakaj. Začnemo lahko s tem, da nehamo predpostavljati, da so tržne *priložnosti* isto kot tržne *prisile*.

LITERATURA

- Anderson, Perry (1992): *A Zone of Engagement*. London: Verso.
- Anievas, Alexander in Kerem Nisancioglu (2013): What's at Stake in the Transition Debate? Rethinking the Origins of Capitalism and the “Rise of the West”. *Millennium – Journal of International Studies* 42 (1): 78–102.
- Banaji, Jairus (2010): *Theory as History. Essays on Modes of Production and Exploitation*. Leiden: Brill.
- Bhaskar, Roy (2008): *A Realist Theory of Science*. New York: Routledge.
- Braudel, Fernand (1984): *Civilization and Capitalism 15th–18th Century*, vol. 3: *The Perspective of the World*. London: Collins.

- Brenner, Robert (1977): *The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism*. *New Left Review* I (104): 25–92.
- Brenner, Robert (1985a): *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. V: T. H. Aston in C. H. E. Philpin (ur.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, 10–63. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1985b): *The Agrarian Roots of European Capitalism*. V: T. H. Aston in C. H. E. Philpin (ur.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, 213–327. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1986): *The Social Basis of Economic Development*. V: John Roemer (ur.), *Analytical Marxism*, 23–53. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (2001): *The Low Countries in the Transition to Capitalism*. *Journal of Agrarian Change*, 1 (2): 169–241.
- Brenner, Robert (2003): *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653*. London: Verso.
- Brenner, Robert (2006): *From Theory to History: "The European Dynamic" or From Feudalism to Capitalism?* V: John A. Hall in Ralph Schroeder (ur.), *The Social Theory of Michael Mann*, 189–232. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert in Christopher Isett (2002): *England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development*. *The Journal of Asian Studies* 61 (2): 609–62.
- Callinicos, Alex (1990): *The Limits of "Political Marxism"*. *New Left Review* I (184): 110–115.
- Chibber, Vivek (1998): *Breaching the Nadu: Lordship and Economic Development in Pre-Colonial South India*. *Journal of Peasant Studies* 26 (1): 1–42.
- Cohen, G. A. (2001): *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, Mark (2015): *Historical Sociology's Puzzle of the Missing Transitions: A Case Study of Early Modern Japan*. *American Sociological Review* 27. april: 1–23.
- Comninel, George (1987): *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*. London: Verso.
- Davidson, Neil (2012): *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?* Chicago: Haymarket Books.
- Dimmock, Spencer (2014): *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*. Leiden: Brill.
- Gaido, Daniel (2013): *The American Path of Bourgeois Development*. *Science & Society* 77 (2): 227–252.
- Habib, Irfan (2014): *The Rise of Capitalism in England: Reviewing the Brenner Thesis*. *Studies in People's History* 1 (1): 101–112.
- Harman, Chris (1998): *Marxism and History: Two Essays*. London: Bookmarks Publications Ltd.
- Heller, Henry (2011): *The Birth of Capitalism. A Twenty-First-Century Perspective*. London: Pluto Press.

- Hung, Ho-fung (2008): Agricultural Revolution and Elite Reproduction in Oing China: The Transition to Capitalism Debate Revisited. *American Sociological Review* 73 (4): 569–588.
- Lacher, Hannes (2006): *Beyond Globalization. Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*. London: Routledge.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power, Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1973): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979a): Beda filozofije. V: Boris Zihlerl (ur.), *Izbrana dela II*, 395–540. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1985): *Kritika politične ekonomije: 1857/58 [Grundrisse]*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Marx, Karl (1986): *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1979b): *Manifest komunistične stranke*. V: Boris Zihlerl (ur.), *Izbrana dela II*, 567–631. Ljubljana: Cankarjeva založba
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1979c): *Nemška ideologija*. V: Boris Zihlerl (ur.), *Izbrana dela II*, 5–352. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Post, Charles (2012): *The American Road to Capitalism: Studies in Class-Structure, Economic Development and Political Conflict, 1620–1877*. Chicago: Haymarket Books.
- Smith, Adam (2010): *Bogastvo narodov*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Sweezy, Paul in Maurice Dobb (1950): The Transition from Feudalism to Capitalism. *Science & Society* 14 (2): 134–67.
- Teschke, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- Teschke, Benno (2010): Revisiting the “War-Makes-States” Thesis: War, Taxation and Social Property Relations in Early Modern Europe. V: Olaf Asbach in Peter Schroeder (ur.), *War, the State and International Law in Seventeenth-Century Europe*, 35–59.
- Tilly, Charles (1990): *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Wallerstein, Immanuel (1974): The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History* 16 (4): 387–415.
- Weber, Max (1988): *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*. London: Verso.
- Weber, Max (2002): *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Wood, Ellen Meiksins (1991): *The Pristine Culture of Capitalism. A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*. London: Verso
- Žmolek, Michael A. (2013): *Rethinking the Industrial Revolution. Five Centuries of Transition from Agrarian to Industrial Capitalism in England*. Leiden: Brill.